

Черненко Н.А., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**КОНЦЕПТ ДОБРОДЕТЕЛЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ
ДОМИНАНТА КУЛЬТУРЫ: К ВОПРОСУ О ВЕРБАЛИЗАЦИИ**

В статье рассматриваются особенности вербализации концепта ДОБРОДЕТЕЛЬ как воплощения универсальных и этноспецифических особенностей концептуализации действительности в латинском, древнегреческом и французском языках, а также анализируются отличительные черты семантики этого концепта.

Ключевые слова: *концепт, телеономный концепт, мораль, этос, мировоззрение, универсалия, вербализация, доблесть, добродетель, честность, целомудрие.*

Chernenko N.A., PhD student,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**CONCEPT VIRTUE AS UNIVERSAL DOMINATIVE IDEA
OF CULTURE: THE ISSUE OF VERBALIZATION**

The article deals with analysis of the features of the verbalization of concept VIRTUE in Latin, ancient Greek language and French. Concept VIRTUE is considered as universal dominative idea of culture that represents at the same time specific character of conceptualization of reality stated in these languages.

Keywords: *concept, culture, morality, virtue, chastity, excellence, gallantry, verbalization, semantics.*

УДК 81'366=512,161

Шавелашивілі Є.В. к.філол.н., асист.,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ
ЧАСТИНОМОВНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ У СУЧАСНІЙ
ТЮРКОЛОГІЇ**

У статті розглядаються теоретичні засади визначення системи частиномовної класифікації у сучасній тюркології, також висвітлюється турецька граматична традиція, яка формувалась під впливом арабської, російської та європейської традицій. У сучасній

тюркології представлено два типи частиномовних класифікацій: гомогенна та гетерогенна.

Ключові слова: *частини мови, гомогенна класифікація, гетерогенна класифікація, частиномовний критерій.*

У тюркології переважна більшість частиномовних класифікацій заснована на функціонально-синтаксичному критерії, що зумовлено етимологічними процесами становлення граматичних категорій та особливостями синтаксичної структури турецького речення. К. Грьонбек [18], Дж. Дені [12], які розробили перші частиномовні класифікації слів турецької мови, будували морфологічну й синтаксичну систему класів слів, керуючись теорією нерозмежування у пратюркських мовах недиференційованого імені і дієслова. Відповідно, К. Грьонбек [18] висуває теоретичне положення про те, що терміни "суб'єкт" та "об'єкт" для тюркської граматики умовні, тому структура тюркського речення базується на принципі організації груп. Це положення було покладено в основу теорії К.С. Манді про те, що структура речення у тюркських мовах визначається як система препозиційних означень: "По суті, не має ніякого значення до якого граматичного розряду належать означаючі слова, важливі тільки підрядні відношення, важлива опорна база, яка поширюється за допомогою кваліфікаторів" [21, с. 305].

Принципи організації класів слів, покладені в основу морфологічних та синтаксичних концепцій зазначених учених, були перенесені на матеріал сучасних тюркських мов, у яких синтаксична позиція в реченні виступає формальним засобом вираження багатьох категорійних класів слів, і зокрема, мали великий вплив на формування граматики турецької мови, серед яких є такі, що не визначають прикметник як окремий морфологічний клас слів (М. Ергін [14], Ф. Еркман-Акерсон [15]) і / або не визначають означення як окремий член речення (Т. Аксалан [9], Т.Н. Генджан [16], А. Гьоксель [17], З. Коркмаз [20]). Етимологічні теорії мали вплив і на частиномовну концепцію російського тюрколога М.О. Баскакова [1, с. 51].

У сучасній тюркології представлено два типи частиномовних класифікацій: гомогенна та гетерогенна. Гомогенні класифікації, що базуються на одній визначальній ознаці слова, привалюють у наукових лінгвістичних описах.

Семантичний критерій. Зазвичай турецькі мовознавці використовують узагальнену семантику слова як головний критерій частиномовної класифікації. С. Сінаоглу [240], керуючись семантичним критерієм, класифікував слова на ті, що позначають предмети, та ті, що їх не позначають. Класифікація слів за семантичним критерієм представлена Б. Кадрі у праці "Müessireti'l – 'Ulum", також у "Турецькій граматиці" Х. Едіскуна [13], а також такими тюркологами: А. Казембеком [2] та В.В. Радловим [4]. Класифікаційна схема цих тюркологів встановлює три основні класи слів – імена та дієслова (повнозначні) і службові слова.

Морфологічний критерій. У турецькому мовознавстві поняття морфологічної форми визначається морфологічними відношення, які виникають у морфемній структурі слова при додаванні до кореня словотвірних та словозмінних фіксів. Такий мовознавець, як О. Башкан [183], визнає за основний критерій морфологічний, адже, на його думку, семантика слова – поняття змінне, а морфологічна форма є сталим конструктом.

Функціонально-синтаксичний критерій. Функціональний критерій, який використовується у сучасній тюркології – це синтаксична функція, що виконує слово в реченні чи словосполученні. Н.Е. Узун [23] вважає цей критерій пріоритетним, оскільки, на його думку, функція є постійною: кожна частина мови виконує характерну для неї роль у реченні. Т.Н. Генджан, відповідно до функцій у реченні, визначає три групи слів: 1) основні слова: іменники та дієслова; 2) супутні слова: вказівні займенники; 3) післяіменники. Займенникові іменники, оскільки займають позицію іменника в реченні, не виокремлюються. Вигук не виконує жодної функції в реченні, а лише передає емоції [16, с. 145].

Позиційно-синтаксичний критерій. Оскільки в турецькій мові, порядок слів у реченні є сталим, такі дослідники, як Д. Аксан, С. Озель [22] визначають частиномовну належність відповідно до позиції, що її займає слово в структурі речення, тому замість поняття "прикметник" використовують поняття "передіменник", адже прикметник завжди знаходиться у препозиції до іменника.

Функціонально-позиційний синтаксичний критерій. У "Новій граматиці" Н. Коча [19, с. 164] частини мови визначаються за синтаксичним критерієм, але з урахуванням як функції, так і позиції слова у структурі речення. Детально дослідивши структурні схеми речення, він прийшов до висновку, що кожній частині мови відповідає чітко визначена функціональна позиція в реченні. Відповідно, Н. Коч

виділяє вісім частин мови: ім'я, дієслово, займенник, прикметник, прислівник, післяіменник, вигук, сполучник.

Особливістю гомогенних класифікацій турецької мови за синтаксичним критерієм є диференціація синтаксичного критерію на функціонально-синтаксичний та позиційно-синтаксичний, що зумовлено закономірностями синтаксичної структури турецького речення.

Гетерогенні класифікації базовим критерієм визначають семантичний, а наступними в ієрархії класифікаційної схеми – функціонально-синтаксичний критерій і лише як допоміжний, що враховує змінюваність / незмінюваність слів, застосовується морфологічний критерій.

Загальними класами слів за семантичним критерієм визначаються: 1) повнозначні частини мови, тобто слова-назви, які мають і "речове" (предметне) значення, і категорійне значення; 2) неповнозначні частини мови, тобто слова, які мають лише службове, граматичне значення. За функціональними ознаками у межах повнозначних частин мови виокремлюються імена та дієслова, а імена поділяються на іменники, займенники, прислівники, прикметники. У межах службових частин мови визначаються післяіменник, сполучник, вигук.

Турецька граматична традиція бере свій початок із праці Махмуда Кашгарлі "Cevahirü'n-Nahv" (приблизно XI ст.), яка ґрунтується на арабській мовознавчій традиції. Наступною граматкою, яка наслідувала арабську граматичну традицію, була граматики Ебу Найана "Kitabu'l-İdrak li Lisani'l Etrak" (1312 р.), написана арабською мовою. Перша праця з граматики османської мови була написана Бергамлі Кадрі османською мовою і називалася "Müyessiret-ül-Ulum" (1530 р). Автор визначав поняття слова як семантичної одиниці і, відповідно до семантичного критерію, класифікував лексику у граматичні класи. Подальший розвиток граматичної традиції відбувався за двома напрямками: 1) за арабською традицією (XIX ст.) та 2) за французькою традицією (XX ст.). У граматиці османської мови Ахмета Джеведета Паші "Medhal-i Kavaid" (1851), написаної у руслі арабської традиції, виокремлювалося дев'ять частин мови: 1) іменник; 2) прикметник; 3) займенник; 4) вказівний іменник; 5) інфінітив; 6) дієслово; 7) дієприкметник; 8) вигук; 9) післяіменник. Представниками арабської традиції у граматичній теорії османської мови також були: Абдулах Раміз Паша ("Lisan-1

Osmani'nin Kavaidini Havi Emsile-i Türki", 1866), Алі Назім ("Lisan-ı Osmani", 1880), Селім Сабіт ("Nahv-ı Osmani", 1881), Манастирли Рефат ("Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye", 1885), Шемседдін Самі ("Nev-Usul Sarf-ı Türki", 1892), Неджіб Асим ("Osmanlı Sarfı", 1894) та ін. Перша грамати́ка османської мови за французькою грамати́чною традицією, "Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmani" (1901), була написана Шейхом Васві. У праці виокремлюються десять частин мови: 1) іменник; 2) прикметник; 3) займенник; 4) дієслово; 5) інфінітив; 6) дієприкметник; 7) дієприслівник; 8) сполучник; 9) числівник; 10) післяіменник. Представниками французької традиції у грамати́чній теорії османської мови були: Хусейн Джахїд ("Türkçe Sarf u Nahv", 1908), Ахмед Джевад ("Lisan-ı Osmani", 1912) та ін.

На початку ХХ ст., після проголошення Турецької Республіки та запровадження мовної реформи (1928), з'являються нові практичні грамати́ки сучасної турецької мови таких лінгвістів, як Т. Бангуоглу [10], Т.Н. Генджан [16], М. Ергін [14] та ін., а також нові грамати́чні теорії Дж. Дені [12], К. Грьонбека [18], К.С. Манді [21], які базуються на етимологічному принципі ототожнення іменних і дієслівних груп слів на ранніх етапах розвитку тюркських мов.

Французький мовознавець Дж. Дені [12, с. 147] керувався у визначенні частин мови двома класифікаційними ознаками: на першому рівні – функціонування турецького слова у реченні; на другому рівні – морфологічні ознаки слів. Таким чином, він виділив три великі групи слів: іменні слова, дієслівні слова та частки. Іменна група слів за морфологічними ознаками була поділена на змінні та незмінні слова, у змінній групі виокремлювались власне іменники та займенники, у незмінній – прикметники та прислівники.

М. Ергін [14], керуючись семантичним та функціональним критеріями, визначає три групи слів: 1) ім'я; 2) дієслово; 3) службові слова. Автор підкреслює, що перші дві групи слів – це слова, що мають семантику, а третя група слів наділена лише функціями. На наступному етапі М. Ергін пропонує диференціацію другого рівня, виокремлюючи у межах імен такі розряди: 1) іменники; 2) прикметники; 3) прислівник; 4) займенники. Потім дається коротка характеристика лексичних розрядів іменників (власні назви і загальні).

Подібна класифікація у російській тюркології представлена М.О. Баскаковим [1, с. 52–54]. За особливостями узагальненої лексичної семантики та функціями у реченні М.О. Баскаков виокремлює такі розряди імен: 1) предметно-якісні імена, що представлені субстантивними формами (іменниками), та атрибутивними формами (прикметниками, прислівниками); 2) предметно-кількісні імена, що представлені субстантивними формами (числівниками) та атрибутивними формами, які вказують на кількісну ознаку предмета та на кількісну ознаку ознаки; 3) предметно-емоційно-наслідувальні імена, що представлені субстантивними формами (вигуками, звуконаслідуваннями, образонаслідуваннями) та атрибутивними формами, які вказують на ознаку предмета та на ознаку ознаки; 4) предметно-якісні займенникові імена, що представлені субстантивними формами (особовими займенниками, займенниками субстантивно-присвійного типу, вказівними та питальними займенниками) та атрибутивними формами (особово-присвійні займенники, вказівні, означальні займенники, вказівні відносні займенники); 5) предметно-кількісні займенникові імена, що представлені: субстантивними формами (займенниками), атрибутивними формами, які вказують на кількісну ознаку предмета та на кількісну ознаку ознаки.

Ці розряди складають семантичну категорію імен, яка протиставляється динамічним категоріям дієслова, що диференціюються на: 1) якісні дієслова, представлені субстантивними формами (віддієслівними іменами), атрибутивними формами (дієприкметниками, дієприслівниками); 2) кількісні дієслова, які представлені субстантивними формами (віддієслівні імена) та атрибутивними формами (дієприкметниками, дієприслівниками), лексичною основою яких є дієслово, що має кількісну ознаку; 3) емоційно-звуконаслідувальні дієслова, які представлені субстантивними формами (віддієслівні імена) та атрибутивними формами (дієприкметниками, дієприслівниками), в основі яких лежить дієслово, що має звуконаслідувальне значення. Таким чином, слова поділяються на дві групи: імена та дієслова. У кожній із цих груп виокремлюються розряди, що реалізуються у реченні у відповідних функціональних формах.

Відомі російські тюркологи А.М. Кононов [3] та Е.В. Севортян [5], Ю.В. Щека [6], О.М. Щербак [7], керуючись теоретичними засадами російської граматики, пропонують гетерогенні

класифікації слів турецької мови з урахуванням трьох критеріїв: семантичного, функціонального та морфологічного.

На основі аналізу відомих граматичних класифікацій слів турецької мови визначається граматична система, представлена одинадцятьма класами слів: дієслово, іменник, прикметник, займенник, прислівник, числівний прикметник, частка, післяіменник, вигук, сполучник, прийменник, які узагальнюються у класи повнозначних та службових слів. У межах повнозначних розрізняються дієслівні та іменні слова, а серед іменних мовознавці, які враховують морфологічні ознаки, виокремлюють змінні та незмінні слова.

Урахування різних критеріїв у частиномовних класифікаціях впливає на визначення як лексичного складу частини мови, так ієрархії частин мови, що демонструють наукові класифікації різних тюркологів. Подібна номенклатура частин мови визначається у більшості тюркських мов, про що свідчать дані, опубліковані у колективній монографії із серії "мови світу" (1997 рік) [8].

Неоднозначність визначення класів слів у граматичній системі турецької мови, зумовлена не тільки використанням різних класифікаційних ознак, а й неврахуванням у класифікації самостійних слів морфологічного критерію або непослідовним, несистемним застосуванням морфологічного критерію у класифікаційних схемах: граматичні значення, категорії, форми, афікси описуються як допоміжні, другорядні ознаки слів, а системність граматичних категорій як узагальнення граматичних значень і форм слів не враховується.

Х. Едіскун [13] описує прикметники, прислівники, займенники як іменні частини мови, керуючись їх семантикою, але не систематизує морфологічні ознаки цих слів, натомість М. Ергін [14] розглядає загальні граматичні властивості імен, до яких належать і прикметникові форми, але не виокремлює їх в окремий клас ні функціонально, ні морфологічно. Аналізуючи іменник, серед морфологічних ознак Н. Коч [19] визначає лише його лексико-семантичні розряди. Прикметниками турецькі науковці називають слова, які у структурі речення займають препозицію до іменника та позначають стан предмета, його місце розташування, кількість, колір та інше. Прикметники характеризуються як допоміжні члени речення, що виражають атрибутивні відношення до іменника, але ці відношення не в усіх класифікаціях визначаються як функціонально самостійні.

Зважаючи тільки на позицію в реченні, Х. Едіскун [13] визнає прикметниками всі препозиційні до іменника слова, які, на його думку, є незмінними, не зважаючи на різну категорійну семантику цих слів та їх морфологічну будову. М. Ергін [14] вважає лексико-семантичні розряди прикметників функціональними формами імені, не враховуючи їхніх морфологічних особливостей. Т. Бангуоглу [10] та Т. Генджан [16] взагалі не визнають прикметників за самостійні семантико-граматичні класи турецької мови і зараховують їх до імен, не зважаючи на різні функції та морфологічні ознаки.

Серед морфологічних ознак дієслова Н. Коч [19] називає граматичні форми дієслова, які конкретизують час, особу, спосіб, питання та заперечення, але ці значення не систематизуються в граматичні категорії. М. Ергін [14] використовує морфологічний критерій лише в аспекті морфемної структури дієслів, яка містить корінь, модально-часовий афікс та особовий афікс.

Морфологічні ознаки займенників враховуються лише М. Ергіном [204], який зазначає, що з іменниками цю частину мови об'єднує їхня здатність відмінюватись.

Анотований аналіз відомих частиномовних класифікацій показує, що як гомогенні, так і гетерогенні класифікації нехтують важливістю морфологічних ознак турецького слова, а саме системністю граматичних значень, виявлених у морфологічних парадигмах, що вимагається інваріантно-варіантною сутністю слова як одиниці мови. У таких класифікаціях порушується, з одного боку, цілісність слова як одиниці мови, оскільки окремі граматичні варіанти слова (словоформи) зараховуються до різних класів слів, а з іншого боку, порушується семантична категорійність, а отже цілісність частини мови, оскільки до однієї частини мови потрапляють словоформи з різними морфологічними ознаками та категорійною семантикою. Таким чином, семантико-функціональні класи слів, які визначаються у турецьких граматиках, є класами функціональних словоформ різних частин мови, а не семантико-граматичними класами слів – частинами мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Баскаков Н.А.* Историко-типологическая морфология тюркских языков / Н.А. Баскаков. – М.: Наука, 1979. – 274 с.
2. *Казем-бек А.К.* Общая грамматика турецко-татарского языка [2-е изд.] / А.К. Казем-бек. – Казань, 1846. – 466 с.

3. *Кононов А.Н.* Грамматика современного турецкого литературного языка / А.Н. Кононов. – М.: Академия наук УССР, Институт Языкознания, 1956. – 570 с.
4. *Радлов В.В.* Опыт словаря тюркских наречий / В.В. Радлов. – С-Петербург, 1898. – 2000 с.
5. *Севортян Э.В.* К проблеме частей речи в тюркских языках / Э.В. Севортян // Вопросы грамматического строя. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – С. 188 – 225.
6. *Щека Ю.В.* Практическая грамматика турецкого языка / Ю.В. Щека. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 606 с.
7. *Щербак А.М.* Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков / А.М. Щербак. – Ленинград: Наука, 1977. – 188 с.
8. Языки мира: Тюркские языки / [ред. Э.Р.Тенишев и др.]. – М.: "Индрик", 1997. – 544 с.
9. Akaslan T. Bir, Bu, Bazı, Kimi, Hangi, Kaç, Ne? Sıfat mı! / T. Akaslan. – İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., 2001. – 37 s.
10. *Banguoğlu T.* Türkçenin Grameri / T. Banguoğlu. – Ankara: TDK Yay., 2007. – 628 s.
11. *Başkan Ö.* Lenguistik Metodu / Ö. Başkan. – İstanbul: Multilingual Yay., 2003. – 305 s.
12. *Deny J.* Türk dili grameri (osmanlı lehçesi) / J. Deny. – İstanbul: Maarif matbaası, 1941. – 176 s.
13. *Ediskun H.* Yeni Türk dilbilgisi / H. Ediskun. – İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993. – 416 s.
14. *Ergin M.* Üniversiteler için Türk dili / M. Ergin. – İstanbul: Bayrak Yayınlar, 2009. – 544 s.
15. *Erkman-Akerson F.* Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış / F. Erkman- Akerson. – İstanbul: Multilingual, 2007. – 282 s.
16. *Gencan T.N.* Dilbilgisi / T.N. Gencan. – İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1971. – 200 s.
17. *Göksel A.* Turkish: A Comprehensive Grammar / A. Göksel. – NY.: Routledge, 2005. – 605 p.
18. *Grönbech K.* Der Türkische Sprachbau / K. Grönbech. – Kopenhagen, 1936. – 186 s.
19. *Koç N.* Yeni dil bilgisi / N. Koç. – İstanbul: Yayınevi, 1992. – 630 s.
20. *Korkmaz Z.* Gramer Terimlerli Sözlüğü / Z. Korkmaz. – Ankara: TDK Yay., 1992. – 132 s.
21. *Mundy C.S.* Turkish syntax as a system of Qualification / C.S. Mundy // Bul. School Orient. and African stud. – London – 1955. – vol. 17. – P. 279 – 305.
22. *Özel S.* Türkiye Türkçesinde sözcük türetme ve bileştirme / S. Özel. – Ankara: TDK yayınları, 1977. – 71 s.

23. *Uzun N.E.* Anaçizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçev / N.E. Uzun. – İstanbul: Multilingual, 2000. – 400 s.

Стаття надійшла до редакції 22 жовтня 2013 року.

Шавелашвили Е.В., к. филол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ ЧАСТЕРЕЧЕВЫХ КЛАССИФИКАЦИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ТЮРКОЛОГИИ

В статье рассматриваются теоретические основы определения системы частеречной классификации в современной тюркологии, также анализируется турецкая грамматическая традиция, которая формировалась под влиянием арабской, русской и европейской традиций. В современной тюркологии представлены два типа частеречных классификаций: гомогенная и гетерогенная.

Ключевые слова: части речи, гомогенная классификация, гетерогенная классификация частеречный критерий.

Shavelashvili E., Cand.Phil.Sci, Assistant Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF BUILDING THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION IN THE MODERN TURKISH LANGUAGE

The article describes the theoretical basis to determine the classification of word classes in modern Turkish also analyzes Turkish grammar tradition that has been formed under the influence of Arabic, Russian and European traditions. In modern Turkish language there are presented two types of words classification: homogeneous and heterogeneous.

Keywords: parts of speech, homogeneous classification, heterogeneous classification criterion of the part of speech classification.

УДК 81- 112

Шевченко Ю. О., здобувач,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ДАВНЬОМУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ІРАНІ У ПОРІВНЯННІ З АРАБСЬКОЮ МОВОЗНАВЧОЮ ТРАДИЦІЄЮ